

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ У 1960 – 80-х РОКАХ

У статті розглядаються законодавчо-нормативні державні акти, що визначали зміст, особливості підготовки вчителя до виконання обов'язків, провідні тенденції підготовки вчителя у 1960-80 рр.

Ключові слова: вчитель, учень, система, розвиток освіти, школа, принципи діяльності.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Педагогічна освіта - це відкрита система, оскільки між нею і соціальним середовищем йде постійний обмін людьми та інформацією. Саме її відкритість забезпечує динамічність її функціонування і розвитку. Політичні, соціально-економічні, культурологічні чинники позначаються на освіті, на підготовці педагогічних кадрів. Зокрема, соціально-економічні перетворення спричиняють за собою зміни в системі педагогічної освіти (введення нових навчальних дисциплін, зміна змісту освіти, введення технологій навчання, нових спеціальностей і спеціалізацій і т.п.).

Аналіз досліджень та публікацій. У вітчизняній і зарубіжній педагогіці в останні роки здійснено ряд досліджень, в яких аналізуються проблеми виховання молоді людини. Цій проблемі присвятили праці І. Бех, А. Бойко, Є. Бондаревська, М. Боришевський, І. Зязюн, Н.Ничкало, О.Сухомлинська та ін..

Метою даної статті є розгляд розвитку теорії і практики виховання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах у 1960 – 80-х роках, зовнішніх соціокультурних умов, внутрішніх чинників педагогічного процесу, об'єктивного осмислення тенденцій та суперечностей розвитку системи в цілому, історичного аналізу логіки побудови виховного процесу, враховуючи роль, яку вони відігравали у формуванні особистості.

Виклад основного матеріалу. 60-80-ті рр. ХХ ст. в розвитку освіти загалом, і зокрема вищої педагогічної освіти, не можуть бути оцінені однозначно. Досить часто, в сучасній історико-педагогічній літературі цей період характеризується як час застійних явищ і деформацій, а вища педагогічна школа України, як зазначає В. Майборода, була однією "з найбільших жертв застою". "Педагогічні навчальні заклади, як і радянська школа взагалі, під тиском лженаукової концепції виникнення нової історичної спільності людей – радянського народу і злиття націй – втратили своє національне обличчя... Навчання й виховання студентів були спрямовані здебільшого на формування слухняності як головної професійної порядності. Негативно позначився на якості освіти і перехід у середині 50-х років на новий навчальний план, затверджений Мінвузом СРСР. На основі аналізу цього плану В.Майборода стверджує, що він був перевантажений теоретичним матеріалом. Як наслідок для самостійної роботи студентів відводилося дуже мало часу. Виходило, що педагогічні вузи готували здебільшого вчителя-предметника, "урокодавача" і аж ніяк не вихователя не

педагога в справжньому розумінні слова [3].

На виховний процес у вищих педагогічних закладах великий вплив справив курс радянського керівництва на зміцнення "нової історичної спільності людей – радянського народу". Тому "важливим фактором духовного єднання народів розвинутого соціалістичного суспільства" стала двомовність, причому російська мова визнавалася засобом міжнародного спілкування, єднання і співробітництва народів СРСР. До того ж визнавалася "видатна роль" саме "великого російського народу" в економічному, політичному й культурному піднесенні СРСР, а в дожовтневі роки і в розгортанні революційного руху" [6]. Як наслідок російська мова стала домінуючою, зокрема в таких сферах як культура та освіта.

І хоча, як партійні документи, так і законодавство того часу передбачали, що наявність "мови міжнародного спілкування" аж ніяк не повинна впливати на правове становлення інших мов у країні, визнавали "повну свободу для кожного громадянина СРСР розмовляти, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою, не допускаючи ніяких привілеїв, обмежень або примусу у вживанні тих чи інших мов" [6], насправді така мовна політика привела до дискримінації мов інших національностей.

У цілому, як зазначає В. Майборода, в цей період відбуваються і позитивні зрушення в освіті: перехід до загальної обов'язкової середньої освіти і на трирічний строк початкового навчання, перехід школи на новий зміст освіти, удосконалення навчального процесу і виховання учнів. Якщо об'єктивно дивитися на розвиток освіти цього періоду, то слід відзначити, що у середині 60-х років по багатьом параметрам освіта в нашій країні посідала лідируюче положення в світі. Насамперед це стосується глибини і ґрунтовності освітніх програм, якості знань школярів. Швидкими темпами розвивалися вища, середня спеціальна і професійно-технічна освіта [5].

Розглянемо цей період послідовно і більш ґрунтовно.

Кардинальні зміни в середній, а відповідно й у вищій педагогічній освіті беруть свій початок наприкінці 1950-х років. Зокрема, 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР". 17 квітня 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в

Українській РСР" у повній відповідності з таким же Законом, що його прийняла Верховна Рада СРСР 24 грудня 1958 р. [6]. Відповідно до цих законодавчих актів було встановлено нову систему шкільної освіти:

- загальна обов'язкова восьмирічна школа для дітей віком від 7 до 15-16 років;
- повна середня для підлітків і молоді 15-18-річного віку (денні середні школи, вечірні /змінні/ й заочні середні школи працюючої молоді);
- школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку;
- технікуми та інші середні і вищі навчальні заклади.

Головним у перебудові системи народної освіти було поєднання навчання з продуктивною працею. З 15-16 років вся молодь повинна була включатися в посильну суспільно-корисну працю [5]. На деякий час першочерговим завданням школи була проголошена підготовка учнів до виробничої праці.

У 60-70-ті рр. запроваджувався новий комплексний підхід до організації навчання і виховання учнів, що став основним принципом діяльності школи. Зокрема, в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи" (листопад 1966 р.) зазначалося, що рівень навчальної й виховної роботи школи не повністю відповідає зростаючим вимогам життя, і визначалося, що радянська школа й надалі повинна розвиватися як загальноосвітня, трудова, політехнічна з головним її завданням — дати учням міцні знання основ наук, формувати у них високу комуністичну свідомість, готувати до життя, до свідомого вибору професії [5].

У зазначений період поряд з традиційними виникали й нові напрями і форми виховної роботи з молоддю, до яких треба було готувати майбутніх педагогів: створення різноманітних за своїм характером шкільних музеїв і музейних кімнат, наукових гуртків, краєзнавча робота, діяльність "загонів червоних слідопитів", шкільні, районні, обласні і всесоюзні олімпіади з усіх навчальних предметів тощо. Важливою складовою частиною всієї навчально-виховної роботи в системі народної освіти в 60-70-х рр. XX століття стало інтернаціональне виховання школярів. В школах України створювалися літературні та історичні гуртки й товариства, проводилися тематичні вечори й зустрічі, зльоти дружби, мітинги солідарності, організовувалися екскурсії учнів у міста й села інших республік СРСР, обмін делегаціями, тощо.

Однією з ефективних форм інтернаціонального виховання школярів стали клуби інтернаціональної дружби, організовані у більшості середніх і восьмирічних шкіл України. Слід зазначити, що Українська РСР брала участь у роботі ЮНЕСКО, Міжнародного бюро освіти та інших міжнародних організацій, підтримувала контакти в галузі народної освіти з зарубіжними країнами шляхом обміну делегаціями вчителів, працівників органів освіти, обміну інформаційними матеріалами та ін. [6].

Важливою рисою розвитку загальноосвітньої школи в даний період стала широка участь громадськості в організації навчально-виховного процесу, позакласної і позашкільної роботи з учнями. Протягом 60-70-х рр. XX ст. зародилися нові форми зв'язків громадськості та трудових колективів із загальноосвітніми закладами, що сприяло запровадженню політехнізації, зміцненні матеріально-технічної бази шкіл, професійної орієнтації випускників.

На підсилення реформ і змін проголошувались і нові тенденції у підготовці вчителів. Так, у постанові Ради Міністрів УРСР від 25 квітня 1959 р. "Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах МО УРСР" зазначалося, що навчальний процес у багатьох інститутах ще недостатньо пов'язується з життям, а саме випускники педінститутів ще не мають належної професійної і політехнічної підготовки, недостатньо обізнані з найновішими досягненнями науки й техніки, з роботою промислових підприємств, радгоспів і колгоспів, а ідейно-політичне виховання студентів мало пов'язане з практикою комуністичного будівництва. Зокрема, вказувалося, що переважна більшість викладачів педінститутів не має досвіду практичної роботи в загальноосвітніх школах. Підготовка вчителів на заочних відділеннях була визнана незадовільною. Вказувалося на невідповідність сучасним вимогам школи теоретичної підготовки заочників, недостатню навчально-матеріальну базу деяких педінститутів. На виконання цієї постанови Міністерством освіти було розроблено конкретні плани розвитку педвузів України [6].

Зміни, що відбувалися у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, відповідно вимагали, з одного боку, збільшення кількості вчителів, а з іншого — зумовили підвищення вимог до рівня науково-теоретичної та практичної підготовки вчительських кадрів.

Протягом 50-60 рр. система підготовки педагогічних кадрів в Україні стабілізувалася: вчителів готували університети і педагогічні інститути за єдиним навчальним планом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. За період з 1945 р. по 1961 р. лише заочні відділення випустили близько 85000 учителів, стаціонарні - 42600. Це позитивно позначилося якісному складі вчительських кадрів. З 419507 вчителів і вихователів, які в 1961 р. працювали в школах України, вищу освіту мало 44%, незакінчену вищу — 16%, середню педагогічну — 33%, і лише незначний відсоток вчителів мав середню чи незакінчену середню освіту [5].

Водночас наприкінці 50-х рр. педвузи країни були недоукомплектовані професорсько-викладацькими кадрами. Так, у Запорізькому і Ніжинському педінститутах через відсутність кадрів не читали курси окремих методик, у більшості вузів не було кандидатів наук і доцентів. У Херсонському педінституті, наприклад, через відсутність викладачів філософії, політекономії, історії стародавнього світу не мали змоги готувати вчителів історії. Лекції багатьох

співробітників інститутів не відповідали тогочасному рівню науки і були на низькому рівні.

У 60-ті роках відбулися позитивні зрушення у формуванні науково-педагогічних кадрів для системи вищої педагогічної освіти, збільшилася в них кількість професорів і викладачів. У 1959 рік в педінститутах було всього 13 докторів і 831 кандидат наук, а на кінець семирічки, в 1965 році, їх налічувалось відповідно 25 і 1106 чол. Тільки за 5 років (1961—1965) 19 викладачів захистили докторські і 309 — кандидатські дисертації. Якісні зрушення в складі викладачів педінститутів позначились на зростанні наукової і науково-методичної друкованої продукції. У цілому викладацькі колективи педінститутів республіки тільки за 1961 - 1965 роках виконали понад 600 наукових праць [6].

Для прикладу наведемо дані щодо Кам'янець-Подільського педвузу. Загальне число викладачів із науковими ступенями і вченими званнями в цей період збільшилось в інституті до 33 осіб. Якщо в 1952-1953 роках на 14 кафедрах працювало 76 штатних викладачів, то вже у 1965-1966 їх кількість складала 140, а наприкінці десятиліття - 160 осіб. Водночас значно підвищився якісний рівень викладацького складу. У середині 60-х років викладачами працювали 1 доктор наук, 29 доцентів і кандидатів наук, а наприкінці десятиліття ці показники зросли відповідно до 2 і 398 [5].

Водночас на системі вищої педагогічної освіти негативно позначалися особливості розвитку тогочасного суспільства, зумовлені командно-адміністративними методами управління.

У вищій педагогічній освіті проявилися негативні тенденції:

- молодь не виявляла стійкого інтересу до професії вчителя, що обумовили відсутність конкурсів під час вступної компанії у більшості педагогічних інститутів;

- нераціонально використовувався ресурс випускників вищих навчальних закладів. Так Рада Міністрів СРСР зобов'язала державні університети, зокрема, їх історичні, філологічні, біологічні, хімічні, фізико-математичні і географічні факультети готувати кваліфікованих учителів для старших класів середньої школи, проте чимало їх випускників не з'являлося за призначенням або, попрацювавши кілька місяців, залишало школу.

Керівництво освітньою галуззю намагалось покращити ситуацію. Про це свідчить низка ряд постанов і рішень на союзному рівні, в яких фіксувалися недоліки в діяльності педагогічних установ та визначалися конкретні заходи для покращення підготовки вчительських кадрів. Зокрема в постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР "Про заходи із забезпечення загальноосвітніх шкіл вчительськими кадрами (1961 р.) зазначалося, що партійні та радянські органи союзних республік, Держплан СРСР недостатньо вивчають і враховують в планах збільшену потребу в педагогічних кадрах. На педагогічну роботу іноді спрямовуються особи без достатньої підготовки. Запропоновано було

посилити виховну роботу із студентами педагогічних навчальних закладів, звернувши особливу увагу на виховання в них почуття обов'язку, державної дисципліни та готовності до виконання своїх службових обов'язків після закінчення навчального закладу [5].

З іншого боку, в цей період керівництво СРСР приділяє увагу зростанню престижу вчительської праці, використовуючи як матеріальні, так і моральні стимули. З метою стимулювання постійного росту кваліфікації, педагогічної майстерності і творчої ініціативи викладацьких кадрів запроваджувалась атестація учителів. За результатами атестації вчителям могли присвоюватись звання "старший вчитель", "вчитель-методист" [4]. Кращим з них присвоюється почесне звання Заслуженого вчителя школи, для них встановлені нагрудні значки "Відмінник народної освіти", медалі К.Д. Ушинського, Н.К. Крупської та А.С. Макаренка.

Ще одним важливим напрямом підвищення якості вищої педагогічної освіти є науково-дослідна робота у ВНЗ. У 1964 р. було прийнято спеціальну постанову "Про подальший розвиток науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах", і хоча, як зазначає В. Майборода, урядові постанови часто не виконувалися, а окремі пункти перекочувували з постанови в постанову [3], все ж вони відіграли певну роль в галузі розвитку науково-дослідної роботи педвузів країни: був створений ряд науково-дослідних секторів і проблемних лабораторій, збільшився обсяг наукових досліджень, зокрема з договірної тематики, зміцнювались зв'язки теоретичної роботи з життям, школою.

Протягом 60-80-х рр. велика увага приділялась також визначенню профілю вчителя, якого готують педвузи. За цей час педвузи України значно розширили підготовку вчителів з усіх предметів шкільної програми, особливо з іноземної мови, музики і співів, трудового виховання. Зокрема, почали функціонувати інженерно-педагогічні факультети в Київському, Львівському, Донецькому і Харківському політехнічних інститутах, а також аграрно-педагогічні факультети в Полтавському і Уманському сільськогосподарських вузах, педагогічні — в Київському художньому інституті, Київській, Харківській, Львівській, Одеській консерваторіях.

З 1982/83 навчального році почала здійснюватись підготовка старших піонервожатих, вихователів за спеціальністю "Педагогіка і методика виховної роботи" в Київському, Одеському, Івано-Франківському і Ворошиловградському педагогічних вузах. У 1980 році в Тернопільському, а з 1981 року в Полтавському педінститутах, шляхом експерименту, запроваджено навчання майбутніх учителів початкових класів за спеціальністю "Музика" і "Образотворче мистецтво". З 1984/85 навчального році в деяких педінститутах запроваджуються нові двопрофільні спеціальності, наприклад "Українська мова і література, іноземна мова", "Російська мова і література, іноземна мова", "Історія, іноземна мова" і т.п. Загалом, педвузи України впровадили 20 двопрофільних спеціальностей [6].

Проблема пошуку в загальнодержавному масш-

табі талановитих учителів турбувало багатьох науковців. Тому велике значення надавали якісному відбору студентів у вищі педагогічні заклади. Були навіть пропозиції робити відбір та готувати дітей на вчительську професію вже на ранніх етапах соціалізації особи, навіть, з 4-го класу загальноосвітньої школи за спеціальними програмами. Саме на цей етап були пропозиції перенести конкурси на вчительську професію, щоб основним мотивом її вибору було покликання [6].

Підводячи підсумки, зазначимо, що розвиток вищої педагогічної освіти призвів до зростання частки вчителів України з вищою освітою в загальному складі педагогічних кадрів.

У центрі уваги Міносвіти, ректоратів і кафедр в цей період стояло питання добору, підготовки і виховання кадрового складу педагогічних вузів. У зв'язку із зростанням контингентів студентів у педвузах, зумовленим реформою школи, кількість викладачів цих навчальних закладів збільшилася. Міністерством освіти УРСР було розроблено цільову комплексну програму "Кадри", розраховану на підвищення питомої ваги викладачів з вченими ступенями і науковими званнями у педагогічних навчальних закладах.

З метою покращення якості навчального процесу, рішенням колегії Міністерства освіти (жовтень 1984 р.) було затверджено план запрошення вчених у педінститути, що передбачав залучення фахівців наукових закладів і провідних вузів для надання допомоги в удосконаленні навчально-виховного процесу та організації наукових досліджень за перспективними напрямками психолого-педагогічної науки [6].

Проте, як зазначають науковці, в наприкінці 1970-х – початку 1980-х років освітня система СРСР втратила динамізм, освітянські керівники перестали помічати швидкі зрушення в освіті в провідних країнах Заходу і в країнах Сходу, що розвиваються. Освітня система не реагувала на соціально-економічні суперечності усередині країни, реформи освіти носили косметичний характер, а школа залишалася багато в чому офіційною і казенною. Молодь все більш гостро відчувала незатребуваність суспільством знань і таланту. Поступовий розмив, "стоншування" культурного шару, культурних традицій, інтелігентності – ці і інші подібні чинники значно утрудняли здійснення ефективної освітньої політики. І вже у середині 80-х років виявилось, що з ряду параметрів радянська школа серйозно відстає від зарубіжної. Довгий час в школі переважала установка на уніфікацію, на єдині стандарти, що приводило до певного нівелювання особистості учня, недостатнього розкриття його самобутності, активності, ініціативи, творчого потенціалу [5].

У квітні 1984 р. радянський уряд та партійне керівництво прийняли рішення про реформування загальноосвітньої і професійної школи. Насамперед, реформою передбачалося удосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання та виховання, подальше зміцнення зв'язків школи з життям. З цією метою продовжувався термін навчання. Середня школа стала одинадцятирічною.

Відповідно розроблялися методики підготовки студентів педагогічних навчальних закладів до роботи з дітьми шестирічного віку та в групах продовженого дня учнів цього віку, була видана низка посібників з цієї проблематики, провідні ВНЗ України проводили експериментальну перевірку навчання і виховання молодших школярів за умов вступу до школи на рік раніше. Одним із провідних напрямів розвитку освіти визначалося поліпшення справи трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнівської молоді.

Поліпшенню відбору молоді для навчання в педагогічних вузах сприяла педагогічна професійна орієнтація школярів і учнів профтехучилищ: при більшості педагогічних інститутів для учнів середньої школи вже існували факультети майбутнього вчителя. Проте, вони не змогли кардинально вирішити проблеми відбору обдарованої молоді в педвузи, бо заняття на них провадилися з великими інтервалами, і відвідували їх учні лише тих шкіл, що розташовані близько від педвузів. Тому у Київському, Полтавському і Одеському педінститутах ще проводилася робота з організації в школах мережі педагогічних факультетів і гуртків, за допомогою яких можна було охопити більшу кількість учнів, причому у віддалених районах, а також залучити до профорієнтаційної роботи більшість вчителів.

З 1 вересня 1985 р. у педінститутах країни розпочалося запровадження нових навчальних планів, більшість з яких були розраховані на п'ятирічний строк навчання, що сприяло більш ґрунтовній теоретичній і практичній підготовці майбутніх учителів. Досить важливим було те, що було розширено викладання етики і естетики, логіки, радянського права, методики виховної роботи в учнівських колективах. В педвузах країни було введено нову спеціальність "Педагогіка і методика виховної роботи". Випускники одержували спеціальність "Вихователь-методист, учитель етики і психології сімейного життя" і після закінчення вузу могли працювати не тільки вихователями в школах з продовженим днем та інтернатах, а й викладати новий предмет "Етика і психологія сімейного життя".

Зазначимо, що розвиток вищої педагогічної освіти в умовах перебудови неоднозначно трактується в літературі. Значною проблемою освіти в ті часи було те, що вона недостатньо фінансувалася. Якщо у розвинених країнах асигнування на освіту на кінець 1980-х років, порівняно з 1960-ми роками, були збільшені в середньому в 10 разів, асигнування в СРСР за той же період в перерахунку на одного учня залишились практично незмінними. Економічні витрати на освіту і культуру, зокрема на підготовку вчителя, протягом десятиріч відставали від зростання національного прибутку.

Низький соціальний статус шкільного вчителя, на думку В. Зязюна, зумовлювався також якістю професійної підготовки в педагогічних навчальних закладах. На підтвердження своєї поглядів він наводить такі соціологічні дані: на думку 83,6 % опитаних підготовка в педагогічних навчальних закладах була незадовільною і лише 2 % вказали на відповідність про-

фесійної підготовки "останнім досягненням педагогічної науки". Лише 5,8 % опитаних відзначили, що здобута педагогічна освіта "розширює їхню ерудицію в культурному і політичному житті" [6].

Позитивні тенденції, за даними К. Потапенко, проявлялись і в підготовці науково-педагогічних кадрів для вищої педагогічної школи. На початку 90-х років, у порівнянні з 1985 роком, прийом в аспірантуру системи Мінісвіти України збільшено на 106 місць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : Наукове видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості : [У 3 кн.]. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні : Історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.

4. Майборода В. К. Становлення і розвиток наці-

Висновки. І все ж, незважаючи на значні позитивні кількісні зрушення, прориву в галузі освіти не відбулося, не було створено слушних умов для розвитку системи виховання майбутніх педагогів, відродження національної школи. Більшість намічених заходів з реалізації реформи шкільної та вищої педагогічної освіти середини 80-х років, залишилися на папері, не знайшли втілення у вітчизняному шкільництві.

ональної вищої педагогічної освіти в Україні (1917–1992 рр.) : Автореф. дис.. д-ра пед. наук: 13.00.01 / В. К. Майборода. – Інст. пед-ки АПН України. – К., 1993. – 58 с.

5. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док. 1917–1973 гг. / сост. А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.

6. Ящук І. П. Виховний процес у вищих педагогічних навчальних закладах України: знахідки і проблеми (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.): [монографія] / І.П. Ящук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 416 с.

Подано до редакції 18.03.13